

Herstorie odbudowy. Pionierki kultury na Warmii i Mazurach

Natalia Gorzkiewicz

W 1945 r., na mocy decyzji podjętych podczas konferencji w Jałcie i zatwierdzonych w Poczdamie, wschodnie obszary Niemiec zostały przyłączone do państwa polskiego. Na Ziemię Zachodnie i Północne (ZZiP) napływali osadnicy z różnych stron, m.in. z Kresów Wschodnich, centralnej Polski oraz reemigranci z Zachodu. Powstawała w ten sposób społeczność o zróżnicowanych tradycjach, wymagająca stworzenia wspólnej płaszczyzny porozumienia i współistnienia - w znacznej mierze przez działalność kulturalną i oświatową. Wysiłek podejmowali nie tylko przedstawiciele władz, ale także sami mieszkańcy. Istotną rolę w tych działaniach odgrywały kobiety. Choć w PRL oficjalnie deklarowano równość płci, kobiety rzadko pełniły funkcje decyzyjne - również w instytucjach kultury i edukacji. Ich inicjatywy musiały wpisywać się w partyjne wytyczne, a działania społeczne wymagały godzenia tego zaangażowania z obowiązkami rodzinnymi i pracą w trudnych warunkach. Mimo to kobiety zdołały stworzyć przestrzeń dla kultury i wspólnotowej aktywności¹.

Ważnym czynnikiem sprzyjającym integracji na ZZiP było tworzenie i rozwijanie powszechnych bibliotek publicznych². Znaczne nakłady finansowe i organizacyjne na ten cel wskazują, że władze PRL dostrzegały ich znaczenie w procesie stabilizacji i edukacji, ale też indoktrynacji społeczeństwa. Inwestycje w instytucje kulturalne

wpisywały się ponadto w politykę walki z analfabetyzmem i wzmacniania polskiej obecności na tych terenach.

Jedną z kluczowych postaci dla odbudowy bibliotekarstwa na Warmii i Mazurach była Emilia Sukertowa-Biedrawina (1887–1970)³ - inicjatorka utworzenia pierwszej biblioteki naukowej w Olsztynie - Biblioteki Instytutu

Redakcja:

Małgorzata Bukiel
Karol Janoś (red. naczelny)
Piotr Kubiak
Krzysztof Malinowski

Korekta:

Hanna Różanek

Prezentowane w tekstach tezy
wyrażają jedynie opinie
autorek i autorów.

Instytut Zachodni im. Z. Wojciechowskiego

ul. Mostowa 27A
61-854 Poznań

tel. (+48) 61 85 27 691
izpozpl@iz.poznan.pl
www.iz.poznan.pl

ISSN: 2450-5080

¹ N. Jarska, M. Szukała, *Emancypacja kobiet w okresie PRL była dość powierzchowna*, <https://dzieje.pl/aktualnosci/dr-jarska-emancypacja-kobiet-w-okresie-prl-byla-dosc-powierzchowna> [2.04.2025].

² P. Lechowski, *Problemy i organizacja powszechnego bibliotekarstwa publicznego w Polsce w latach 1945-1951*, „Roczniki biblioteczne” 2011, nr 55, s. 91-112.

³ *Historia - Patronka - Emilia Sukertowa-Biedrawina*, Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Olsztynie, <https://www.wbp.olsztyn.pl/historia-patronka/> [2.04.2025].

Mazurskiego, powstałej w lipcu 1945 r. To właśnie ona, dostrzegając pilną potrzebę zgromadzenia ocalałych materiałów naukowych i historycznych, osobiście zabezpieczała cenne zbiory regionalne. Była również autorką pierwszej powojennej Bibliografii Warmii i Mazur, publikowanej na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” od 1958 r.

W uznaniu jej zasług w 1971 r. Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Olsztynie nadano imię Emilii Sukertowej-Biedrawiny. Placówka ta kontynuowała jej dzieło, opracowując i wydając kolejne bibliografie regionalne, stanowiące istotny wkład w badania nad historią Warmii i Mazur⁴. Jej działalność pokazuje, że lokalne inicjatywy, choć wspierane i nadzorowane przez państwo, w dużej mierze zależały od aktywności i determinacji kobiet zaangażowanych w rozwój instytucji.

Z kolei stosunkowo szybki wzrost liczby placówek oświatowych na Ziemiach Zachodnich i Północnych sprawił, że już do 1946 r. szkoły powszechne objęły tam edukacją ponad pół miliona dzieci. W istotnym stopniu przyczyniło się to do stabilizacji i adaptacji społeczności napływowej. Kobiety stanowiły znaczną część kadry pedagogicznej, w szczególności na poziomie elementarnym,

aktywnie uczestnicząc w procesie kształcenia i wychowywania młodego pokolenia⁵. Szkoły, które współtworzyły lub prowadziły, stawały się ważnymi ośrodkami życia lokalnego. Kobiety poświęcały swój czas na wystawy, próby teatralne i nauczanie dorosłych – często kosztem życia prywatnego.

Do zasłużonych dla tego regionu postaci należy Maria Zientara-Malewska (1894–1984), urodzona w Brąswardzie na Warmii⁶. Była zaangażowana w edukację i promocję języka polskiego wśród autochtonów na Warmii i Mazurach (którzy często słabo znali ten język z powodu historycznych wpływów niemieckich). Po 1945 r. aktywnie uczestniczyła w tworzeniu polskiego szkolnictwa w regionie. Jej praca obejmowała nauczanie języka polskiego, organizowanie wieczornic literackich oraz spotkań lokalnych twórców. Dodatkowo dbała ona o zachowywanie gwary warmińskiej i pielęgnowanie zwyczajów regionalnych. Poprzez wiersze i inne teksty, nawiązujące do krajobrazu oraz tradycji Warmii, wzmacniała nową, polską tożsamość tych ziem. Jej wieloletnia działalność u podstaw sprawiła, że uznawana jest za ważną postać powojennej Warmii, łączącą lokalną perspektywę z szerszym ruchem na rzecz zespolenia tego obszaru z Polską.

⁴ Tamże.

⁵ *Polska oświata (Polska Rzeczpospolita Ludowa)*, Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/polska-oswiata-polska-rzeczpospolita-ludowa;4575102.html> [2.04.2025].

⁶ *Poetka prostego serca – Maria Zientara-Malewska*, Muzeum Historii Sztuki, <https://muzeumherstorisz-tuki.org/portfolio/poetka-prostego-serca-maria-zientara-malewska/> [2.04.2025]; *Warmia: Maria Zientara-Malewska, nauczycielka i poetka*, „Gazeta Olsztyńska”, 16.05.2017, <https://gazetaolsztynska.pl/404435> [2.04.2025]; *Maria Zientara-Malewska, Poetessa świętej Warmii*, Szlak Świętej Warmii, 8.10.2024, <https://szlakswietejwarmii.pl/maria-zientara-malewskapoetessa-swietej-warmii/> [2.04.2025].

Maria Zientara-Malewska jest patronką jednej z olsztyńskich szkół podstawowych (nr 30) i kilku innych w regionie. Działalność kobiet-pionierek obejmowała ponadto zachowywanie i współtworzenie dziedzictwa kulturowego. Dokumentowały one lokalną historię, folklor i tradycje przywiezione z różnych części Polski, a także wspierały inicjatywy mające na celu łączenie elementów kultury „starych” i „nowych” mieszkańców. W ten sposób powstawała wielowątkowa tożsamość regionalna, budowana na bazie bogactwa różnorodnych doświadczeń i wzajemnej wymiany wartości.

Wśród pionierek wyróżnia się także Irena Kwinto (1914–1981), pochodząca z Wileńszczyzny, nauczycielka i instruktorka Młodzieżowego Domu Kultury w Lidzbarku Warmińskim, gdzie zamieszkała tuż po wojnie. Zakładała kółka literackie i teatralne, pisała bajki, jak np. legendy o Smętku i kłobuchach, inspirowane folklorem regionu, motywując jednocześnie najmłodszych do poznawania lokalnych tradycji oraz budując przywiązanie mieszkańców do ich małej ojczyzny. W wyjątkowy sposób łączyła pedagogikę z dbałością o miejscowe dziedzictwo, przyczyniając się do wzmocnienia więzi lokalnej społeczności z regionem. Dziś jest patronką wielu placówek oświatowych na Warmii i Mazurach, a jej dorobek

nadal inspirowało młode pokolenia artystów i animatorów kultury.

Warmia i Mazury stanowią szczególnie przykład wśród Ziemi Zachodnich i Północnych – nie tylko z powodu potrzeby budowania tożsamości po wojnie, ale także ze względu na trudności we wspólnym funkcjonowaniu nowych osadników z ludnością autochtoniczną. W regionie tym istniała silna grupa Warmiaków i Mazurów, których język, kultura i tożsamość przez lata podlegały germanizacji. Po wojnie nowe władze dążyły do polonizacji tych terenów, a działalność kulturalna i edukacyjna kobiet stała się elementem tego procesu. Dzięki ich pracy w bibliotekach, domach kultury i ośrodkach edukacyjnych możliwe było odbudowanie życia kulturalnego, a tym samym stworzenie fundamentów dla nowej, polskiej tożsamości regionu.

POWRÓT DO PAMIĘCI – PIONIERKI KULTURY W LOKALNYCH NARRACJACH

Współcześnie coraz częściej docenia się wysiłki pionierek kultury – kobiety widnieją na stronach lub portalach internetowych lokalnych stowarzyszeń, szkół czy muzeów. Powstają publikacje regionalne, organizowane są konferencje naukowe i wystawy⁷, które przybliżają ich sylwetki. Działania te wpisują się w szerszy trend przywracania pamięci o kobietach, które przez dekady pozostawały na marginesie oficjalnych opracowań historycznych.

⁷ A. Romanowska, „Historie nieznanne” odkrywają przed nami kobiety, które tworzyły historię Warmii i Mazur. Wystawę można oglądać w Parku Centralnym w Olsztynie, <https://gazetaolsztynska.pl/olsztyn/879024%2CquotHistorie-nieznanequot-odkrywaja-przed-nami-kobiety-ktore-tworzyly-historie-Warmii-i-Mazur-Wystawe-mozna-ogladac-w-Parku-Centralnym-w-Olsztynie.html> [2.04.2025].

W niektórych miejscowościach tworzy się tematyczne „szlaki pamięci” – tablice informacyjne i interaktywne mapy pokazują, gdzie działały słynne pionierki, jakie inicjatywy kulturalne podejmowały i jak wpłynęły na rozwój lokalnej społeczności. W szkołach i bibliotekach organizowane są uroczystości poświęcone ich patronkom – na przykład rocznice nadania imienia placówce czy prezentacje prac wychowanków nawiązujących do twórczości i postawy pionierek. Te współczesne formy upamiętnienia sprawiają, że coraz więcej osób, zwłaszcza młodych, odkrywa „herstorię” regionu i czerpie inspirację z dokonań kobiet. Motywację do przypominania postaci pionierek stanowi odkrywanie lokalnej tożsamości. Trend idący w kierunku korygowania historycznych pominięć funkcjonuje począwszy od lat dziewięćdziesiątych – przez lata w narracjach historycznych dominowali mężczyźni. Obecne inicjatywy skupiają się na przywróceniu równowagi i ukazaniu realnego wkładu kobiet.

W biografjach pionierek podkreślana jest ich rola organizacyjna – tworzenie instytucji, inicjowanie działalności artystycznej i edukacyjnej, determinacja i oddolne działania, a także ich wpływ na lokalne społeczności – budowanie tożsamości nowych miast i regionów. Pomijane są natomiast trudności i przeszkody, z jakimi musiały się mierzyć, takie jak brak uznania oraz niedocenywanie przez władze PRL. Wspomniane powyżej postaci nie stanowią wyjątków, lecz raczej symbolizują

znacznie szersze zjawisko – istnienie bezimiennych rzeszy aktywistek kultury zdeterminowanych, by stworzyć przestrzeń dla sztuki, edukacji i integracji. Wybór postaci pionierek kultury przedstawionych w niniejszym opracowaniu nie jest przypadkowy. Warmia i Mazury, jako region historycznie związany z Prusami Wschodnimi, po 1945 r. wymagały nie tylko odbudowy materialnej, ale także kształtowania nowej tożsamości kulturowej i społecznej. Działalność kobiet nie tylko ułatwiła proces adaptacji nowych mieszkańców, ale także przyczyniła się do tworzenia lokalnych ośrodków życia intelektualnego i artystycznego.

Przykładem takiej działalności jest praca Emilii Sukertowej-Biedrawiny, która przez całe życie dokumentowała i popularyzowała dziedzictwo Warmii i Mazur. Podobnie Maria Zientara-Malewska, jako poetka i nauczycielka, angażowała się w kształtowanie polskiej tożsamości kulturowej regionu poprzez działalność oświatową i literacką. Irena Kwinto poprzez swoją twórczość literacką przyczyniła się do upowszechnienia lokalnego folkloru wśród najmłodszych pokoleń mieszkańców.

Podobne przykłady aktywności kobiet możemy odnaleźć także na Dolnym Śląsku, Pomorzu Zachodnim czy Ziemi Lubuskiej. Wiele kobiet zaangażowało się tam w zakładanie domów kultury, kótek gospodyń wiejskich czy

działalność wychowawczą w nowo tworzonych szkołach i przedszkolach⁸.

METODOLOGICZNE PERSPEKTYWY BADAWCZE

Badania nad rolą kobiet w kształtowaniu życia kulturalnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych wymagają sięgania do różnorodnych źródeł, w tym dokumentacji archiwalnej i lokalnej prasy z pierwszych powojennych lat. Wiele informacji można odnaleźć w Archiwach Państwowych, gdzie znajdują się materiały na temat działalności kulturalnej i oświatowej. Duże znaczenie ma także analiza artykułów z prasy regionalnej, które często relacjonowały inicjatywy podejmowane przez kobiety-pionierki.

Kolejnym ważnym narzędziem do analizy wkładu kobiet w rozwój kultury na Ziemiach Zachodnich i Północnych jest historia mówiona (*oral history*), oparta na wywiadach biograficznych ze świadkami wydarzeń. Można również bazować na pozostawionych przez nich wspomnieniach. Dzięki temu możliwe jest uwzględnienie aspektów życia prywatnego, emocjonalnych motywacji i szczegółów organizacyjnych, które nie zawsze są zawarte w oficjalnych dokumentach. Tak zebrane relacje pozwalają zrekonstruować codzienność powojennych społeczności oraz specyfikę funkcjonowania kobiet w warunkach intensywnych przemian.

W badaniach istotną rolę odgrywa także perspektywa interdyscyplinarna, obejmująca zarówno historię kobiet i studia gender, jak i etnografię czy antropologię kulturową. Pierwsze z nich zwracają uwagę na to, jak dotychczas bagatelizowano udział kobiet w procesach kulturotwórczych, natomiast etnografia i antropologia ukazują praktyczne strategie adaptacji i integracji różnych grup osadniczych. Uzupełnieniem tych podejść są kulturoznawstwo i literaturoznawstwo, w których analizuje się znaczenie lokalnej twórczości – baśni, legend czy dramatów – dla kształtowania nowej tożsamości na powojennych terenach Polski. Współczesne badania nad działalnością pionierek kultury mogą korzystać z analizy mediów społecznościowych oraz cyfrowych archiwów lokalnych, co pozwala na pełniejsze zrozumienie ich roli w kształtowaniu życia kulturalnego. Wszystkie te metody łącznie pozwalają na pełniejsze zrozumienie wkładu kobiet w odbudowę życia kulturalnego i społecznego w regionach objętych zmianami granicznymi po II wojnie światowej.

KONKLUZJE

Pionierki kultury na Ziemiach Zachodnich i Północnych odegrały znaczącą rolę w budowaniu nowej tkanki społecznej po II wojnie światowej. Historia kobiet podejmujących inicjatywy kulturalne, mimo istotnego wkładu, jaki wносиły w rozwój kultury, jest mniej

⁸ Zob. N. Gorzkiewicz, *Gorzowska babokracja, czyli kobiety w rozwoju kulturalnym miasta Gorzowa Wlkp. w latach 1945-1968*, w: *Ziemia Lubuska. Dziedzictwo kulturowe i tożsamość regionu w perspektywie powojennego siedemdziesięciolecia*, red. T. Nodzyński, M. Tureczek, Zielona Góra – Gorzów Wielkopolski 2015, s. 367-376.

znana lub zapomniana. Ich rola była często pomijana w oficjalnych dokumentach władz PRL. Dominowały nazwiska „męskich liderów”, którzy kierowali instytucjami lub byli formalnie zatrudnieni na wyższych stanowiskach. Dzięki badaniom archiwalnym i inicjatywom społecznym (lokalne stowarzyszenia, szkoły czy muzea) postaci takie jak Sukertowa-Biedrawina czy Zientara-Malewska zostały opisane i upamiętnione (nazwą ulic, ustanowieniem patronkami instytucji itp.). Stanowi to hołd dla nieznanych działaczek na rzecz kultury. Trend związany z badaniami historii takich kobiet łączy się z korektą historycznych narracji, gdzie coraz częściej uwzględnia się realną rolę kobiet w procesach społeczno-kulturowych. Natomiast fakt, iż rola kobiet angażujących się w życie kulturalne była uznawana za drugorzędną, a przez to pomijana w oficjalnych raportach i dokumentach, sprawia, że jest czasem trudna do zweryfikowania.

Przykłady działalności Emilii Sukertowej-Biedrawiny, Marii Zientary-Malewskiej czy Ireny Kwinto stanowią tylko ułamek bogatego dorobku pionierek kultury w całej Polsce północno-zachodniej. Ich biografie zachęcają do dalszych badań, zarówno w zakresie historii lokalnej, jak i interdyscyplinarnych studiów nad udziałem kobiet w przemianach społeczno-kulturowych. Dokumentowanie

popularyzowanie tych doświadczeń to nie tylko dług wobec przeszłości, lecz także inspiracja dla współczesnych inicjatyw na rzecz wzmocnienia lokalnych społeczności⁹.

Dr Natalia Gorzkiewicz – historyczka i badaczka związana z Instytutem Zachodnim. Specjalizuje się w dziejach powojennych migracji, integracji społecznej oraz badaniach nad rozwojem kultury na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

⁹ Raport o stanie miasta Gdańska za 2022 r., np. podcast "Pionierki" realizowany przez Instytut Kultury Miejskiej w Gdańsku, przybliży on sylwetki wyjątkowych kobiet, które miały znaczący wpływ na rozwój kultury i społeczeństwa, s. 116. <https://download.cloudgdansk.pl/gdansk-pl/d/202306212325/raport-o-stanie-miasta-gdanska-za-2022-rok.pdf> [2.04.2025].